

Kozasını Yırtan Parlak Yıldız “Şolban”: Bir Kadın Kahraman Modeli

A Shiny Star “Şolban” That Tears Its Cocoon:

A Model of a Heroine

<http://dx.doi.org/10.22559/folklor.1749>

Fatma Zehra Uğurcan*

Aynur Koçak**

Öz

Sözlü edebiyat ürünlerinde kadınlar ya bir tanrıça veya onun bir tecellisi olarak yüce bir mevkide ya da gündelik yaşamda geriye itilmiş, silik bir pozisyonda karşımıza çıkarlar. Özellikle eril bir yaşam tarzının hâkim olmasıyla birlikte yüce ana, tanrıça konumundan günlük yaşamda eril gücün arkasına yerleştirilen kadın görünümü ön plana çıkar. O, artık perdenin arkasından dengeyi, düzeni kurmaya çalışan bir dişil güçtür. Edebiyat ürünlerini ele alan kuramsal çalışmalardan feminist edebiyat eleştirisi, kadının edebiyatta nasıl bir yerde durduğunu ele alır. Fikirleri 1960’lı yıllardan itibaren şekillenen feminist edebiyat eleştirmenlerinin ilk dikkatlerini çeken, kadınların edebî eserlerde aşağılayıcı söylemlerle yer bulmaları ve belirli sınırlar içerisine hapsedilmeleri, bunun dışına çıkan kadınların olumsuz bir bakış açısıyla yorumlanmalarıdır. Araştırmacılar sözlü ve yazılı edebiyattan hareketle yüzyıllar boyunca kadının hangi sınırlar içerisine yerleştirildiğine dikkat çekmeye çalışmışlar ve bu konuya eleştiriler getirmişlerdir. Mitler, masallar ve destanlar kadınların daha arka planda ve belirli sınırlar içerisinde ele alındıkları sözlü edebiyat ürünleridir. Bunların içerisinde çoğunlukla yüksek mertebede erkek kahramanları görürüz. Kadınlar geri planda, kapalı mekânda bulunurlar ve silik bir profil çizerler. Bu tip anlatılarda güç, akıl ve diğer tüm olumlu özellikler erkeklere bahşedilmiştir. Kadınlar ise, erkeğin arkasındaki güç, evi çekip çeviren bir düzenleyiciden başka bir görev elde edememiştir. Bu kalıbın dışına çıkan az sayıda kadın kahraman vardır. Bunlardan biri de Şor Türklerinden derlenen bir masal olan Şolban’ın kadın kahramanıdır. Masala adını veren bu kadın kahraman, akli, pratikliği ve bilgeliği ile alışıldık kadın kahramanlardan çok farklı bir profil çizer. Bu çalışmada feminist edebiyat eleştirisi ışığında Şolban masalının kadın kahramanının,

* Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. zehrasenolcan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0079-7219

** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. aynurnazkocak@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9555-1088

ataerkil düzenden hangi açılardan etkilendiği ve hangi açılardan kozasını yırtarak ataerkil düzenin çerçevesinin dışına çıktığı incelenecektir.

Anahtar sözcükler: *masal, feminist edebiyat eleştirisi, mitoloji, Şor masalları*

Abstract

In oral literature products women either appear in a supreme position as a goddess or a manifestation of it, or they occupy a backward and faint position in everyday life. Especially with the prevalence of a masculine lifestyle, the female appearance placed behind the masculine power in daily life from the position of the supreme mother, goddess, comes to the fore. It is now a feminine force trying to establish balance behind the veil. Feminist literary criticism, one of the theoretical studies dealing with literary works, deals with the position of women in literature. The first thing that attracts the attention of feminist literary critics is that women are included in literary works with derogatory discourses and imprisoned within certain limits, and women who go beyond this are interpreted from a negative point of view. Based on oral and written literature, researchers have tried to draw attention to the borders within which women have been placed for centuries and they have brought criticism to this issue. Myths, tales and epics are products of oral literature in which women appear indistinct and dealt with within certain boundaries. Among these, we mostly see high-level male protagonists. The women are in the background, indoors and draw a faint profile. Power, wisdom, and all other positive qualities are bestowed on men in such narratives. Women, on the other hand, have been unable to obtain a task other than the power behind the man, a regulator that manages housework. There are a few female protagonists who fall outside of this mold. One of them is the female protagonist of Şolban, a fairy tale compiled from the Şor Turks. This heroine, who has the same name as the fairy tale, draws a very different profile from the usual heroines with her mind, practicality and wisdom. In this study, in the light of feminist literary criticism, it will be examined in what ways the heroine of the Şolban tale was influenced by the patriarchal order and in what ways she broke the patriarchal order by tearing her cocoon.

Keywords: *fairy tales, feminist literary criticism, mythology, Şor tales*

Giriş

İnsanlık tarihi kadın ve erkek cinsiyetlerinin farklı cephelerden kıyaslarına sahne olmuştur. Bu kıyasın en önemli noktalarından biri insanlığın varoluşunun temelinde yatan iktidar arzusudur. İnsan, hâkim olduğu müddetçe kendisini güçlü hisseder. Cinsiyet ayrımının tarihi seyrini anaerkillikten ataerkilliğe ve modern toplumlarda erkek egemenliğine karşı feminist düşünce yapılarına kadar izlemek mümkündür. Her şeyden önce kadının varoluşundan itibaren evrendeki yerini anlamak için önce insanlığın ilk dönemlerine bakmak gerekir. Kendini doğanın bir parçası olarak gören insan, doğayı bir “anne” olarak tasavvur etmiş ve varoluşunu ona bağlamıştır. Bu düzende doğurma

gücüne sahip kadın kutsanmış ve yaşamın içinde aktif bir role sahip olmuştur. Ana soylu bir yapının hâkim olmasıyla erkek, eşinin ailesinin yanında bir misafir olarak yaşamış ve onlar tarafından doyurulup bakılmış ve korunmuştur. Bu yapıda ortaya çıkan toplumsal sorunlar ve onların yol açtıkları durumlar ana soylu evlilikten baba soylu evliliğe geçişi zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte tarım ekonomisinin gelişimi ana soylu aileye dayalı aşiret toplumunu bozmaya başlamıştır (Reed, 1995: 67-79). Araç ve gereçlerin gelişmesi ve üretimin artmasıyla birlikte anaerkil düzen bir darbeye maruz kalır. Bu yeni düzende üretim, araç-gereç kullanımı erkeklerin egemenliği altındadır. Araç-gereç kullanımıyla ve üretimle birlikte gelen erkek egemenliği zamanla kadının toplumsal yapıda kapalı mekâna itilmesine yol açmıştır. Böylece ataerkil toplum düzenine adım adım yaklaşma süreci başlamıştır. Anaerkilliğin yıkımıyla birlikte eril güç hükmedici bir sese kavuşmuştur.

Kadının arka plana itilmesi onun dünya düzeni içerisinde hakir görülmesine ve tüm suçun ve olumsuzlukların ona yüklenmesine sebep olmuştur. Kuşkusuz bunda erilliğin hükmedici sesinin kendisine mitolojide ve diğer halk anlatmalarında da yer bulmasının payı büyüktür. Pandora'nın kutusu miti, eril mitik dilin kadına bakışını gösteren iyi bir örnektir. Bu mite göre yeryüzünde ilk önce yalnızca erkek cinsi vardır. Yunan tanrısı Zeus, bu topluluğun zamanla şımarmasına kızarak onlara bir bela göndermeye karar verir. Bu bela bir kadındır; Zeus oğlu Hephaistos'tan bir kadın yaratmasını ister. Kadının adını Pandora koyarlar. Pandora, yeryüzüne, insanların arasına gönderilirken ona bir kutu verilir. İçi kötülüklerle dolu bu kutuyu kesinlikle açmaması gerektiği konusunda uyarılır. Ama bu kutu elbette açılacaktır. Nitekim öyle olur ve merak duygusu zafer elde ederek Pandora'ya kutuyu açtırır. Kutunun içinden hastalık, keder, riya, yalan, şehvet ve tüm diğer kötülükler yeryüzüne yayılır (Can, 1994: 15-16). Böylece yeryüzüne kötülüğü getirerek, erkekleri yoldan çıkaran kişi bir kadın olmuştur. Cinsiyet ayırımına bir anlam kazandırmaya çalışan bu mit yüzyıllar arasından süzölmüş, hala toplum yaşamına etki eden bir düşünce yapısı olarak toplumsal belleğe derin bir şekilde kazınmıştır.

Kadının yaratılışına yönelik inanışlarda Âdem için yaratılan kadınlardan ilki Lilith olarak karşımıza çıkar. Lilith, cennetten kovulan iblis ilan edilmiştir ve hayatını erkeklere musallat olan yarı insan yarı yılan suretinde sürdürdüğüne inanılır. Onun bu kötücül vasıfları Âdem'e uygun görülmediği için ona yeni bir eş bulunur. Bu eş Havva'dır (Koçak, 2016: 116-117). Böylece kadın güzel huylu, itaatkâr ve buna benzer olumlu vasıflarla kuşanır. Kötü kadının iblisliği ve iyi kadının melekliliği algısı bu inanışlarda açık bir şekilde görülmektedir.

Pandora miti, kadının tehlikeli ve belalı bir varlık olduğunu söyler. Erkek, tehlikeli gördüğü bu kadını ataerkil yapının gelişmesiyle geri plana itmiş ve onu kapalı kapılar ardına hapsedmiştir. Yalnızca bununla da kalmamış eleştirel söylemlerle kadına kendisini değersiz ve aşağı hissettirmeyi başarmıştır. Feminist eleştirmenler mitlerde yer alan "kötü kadın" figürüne karşı çıkarak bunun nedenlerini aramaya çalışmışlardır. Bir grup eleştirmen

erkeklerin kendi bilinçaltlarındaki kadın korkusunu mitsel canavarlara ya da kötülük getiren kadınlara dönüştürdüklerini iddia ederken, bir grup, eril mitin dişil miti dönüştürdüğünü ifade eder (Humm, 2002: 93). Elbette bunlar feminist edebiyat eleştirisi çerçevesinde ifade edilen kesinliğinin belki de kanıtlanmasının tam olarak mümkün olmadığı düşüncelerdir. Ancak bu düşünceler, gündelik hayatta ve edebî eserlerde kadının yerleştirildiği çerçevenin incelemeye değer olduğunu göstermesi açısından son derece kıymetlidir.

Destanlarda merkezde çoğunlukla erkek kahramanlar görülür. Kutsala ulaşan, gücünü sınavan ve daha da çok güçlenen, saygı duyulan, yüce bir mertebede görülen genellikle erkek kahramanlar olmuşlardır. Ataerkil düzenin bir yansıması olan halk anlatılarında erkek egemenliği, kadın kahramanların yolculuğuna izin verse bile, yerini korumaya devam etmiştir. Hakas destanlarından “Ak Çibek Arıg”, “Ay Huucın” ve “Altın Arıg” kadın kahramanların idealleştirildiği destanlara örnektir. Bu destanlara isimlerini de vermiş olan güçlü kadın kahramanlar, halk ve yurt için koruyucu bir görev üstlenirler (Koçak, Çolak, 2018:11). Masallara bakıldığında ise başrolde hem kadın kahramanlar hem de erkek kahramanlar görülür. Masalların bir bölümünde kadınlar, erkek kahramanların arkasındaki gizil tanrısal güç olarak bulunurlar. Başka bir deyişle bu tip kadın kahramanlar aslında birer tanrıça figürü olarak kabul edilebilirler. Başrolünde kadınların olduğu masalarda ise kadın kahramana rağmen masalın genelinde yine bir erkek hâkimiyeti söz konusudur. Bu kadınların ancak erkeğin hâkimiyetinde idealize edildikleri görülür.

Gündelik yaşamın içerisinde sıradan kadınların gözüpek, lafını esirgemeyen, iddialı, kararlarını tek başına alan bir kahraman olarak gösterilmesi ancak belirli şartlarda ve kalıplarda mümkündür. Bu kadın, tüm bu baskın özelliklerine rağmen toplumdan beklenen şekilde bir uyumluluk içermelidir. Örneğin böylesine baskın karakterde bir kadın kahraman, tüm maceralarına rağmen elbette bakire olmalıdır (Sezer, 2014, 49). Görüldüğü gibi eril söylem, anlatıda kadının aktif varlığına yalnızca “tanrıça” veya “kutsal bakire” görünümünde veya sadece toplum düzeninin çizmiş olduğu sınırlar dâhilinde müsaade eder. Bunun dışında kadına; toplumun geri kalanından izole, ona çizilen sınırlar içerisinde yaşamını sürdüren bir aile figürü olarak yer verilir.

Kadının mitolojide ve halk anlatılarındaki konumu, araştırmacıların dikkatinden kaçmamıştır. 1960’lı yıllarda feminist hareketin ortaya çıkardığı düşünce yapısının ve mücadelenin edebiyat alanında da kendisini ifade etmeye yönelmesiyle birlikte ortaya çıkan feminist eleştiri, odak noktasını edebiyat alanında kadının konumuna çevirir. Feminist edebiyat eleştirisinin öncüleri ilk olarak sözlü ve yazılı edebiyat eserlerinin neredeyse bütününde kadına yönelik bir olumsuz tutum bulunduğu farkındalığını oluşturmaya çalışırlar. Onların amacı edebiyatta kadın üzerinden yürütülen bu söylemleri ortaya çıkarmaktır (Moran, 2002, 249).

Feminist eleştiri kuramına yönelik oldukça önemli fikirler öne süren Simone de Beauvoir, kadınlığın serüvenine uzun soluklu bir bakış açısı getirir. Beauvoir'a göre tarih öncesinde kadın ve erkek yaşamsal alanda eşit üretkenliğe sahiptir ve işlerin halledilebilmesi için iş bölümü yapılır. Kadınların payına düşen görev ava gitmek, yiyecek bulmak gibi stratejik görevlerden ziyade, ev ve evin çevresindeki işlerden oluşur. Bu görevler genellikle tekrarlayan görevler olup kadın, zamanla hep aynı işlerle uğraşmasından ve strateji üretmesine gerek kalmamasından dolayı içe yönelik ve pasif bir konuma gerilemiştir. Kadının geldiği bu konum onun ötekileştirilmesine ve onun asıl yaşamın aktığı merkezden uzaklaşmasına neden olmuştur. Kadının "öteki" durumu günümüze kadar devam etmiştir. Kadınların önemli bir kısmının hiçbir yaratıcı, aşkın uğraş ümitleri olmadan, yaşamlarını steril bir tekrara adanmaları 21. yüzyılın geleneksel toplumlarında kadınlar için uygun görülen bir yaşam biçimidir (Donovan, 2014: 234). Maggie Humm, bu noktada feminist edebiyat eleştirisinin kazanımlarını önemli bulur. Humm'a göre, bu sayede elde edilen birinci kazanım edebî biçimlerde cinsiyet kalıplarına dikkat çekilmesi, ikinci kazanım ise bunların sürekli ısrarla yeniden üretiminin nedenleri üzerine düşünülmesidir (2002: 27).

Kadının edebiyat alanına yansıyan "öteki"liği aslında doğrudan bir cinsiyet ayrılığı meselesi olmaktan ziyade toplumun bunu nasıl algıladığı ve değerlendirdiği ile ilgilidir. Özünel, *Masal Mekânında Kadın Olmak* isimli çalışmasında kadının öteki oluşunun sebebini toplumda arar. Toplum tarafından algılanan "erkek" ve "kadın" olma hali, aslında toplumun onlara biçtiği rollerdir (2017: 25). Buradan erkek ve kadın arasındaki farkın biyolojik bir farktan ziyade toplumsal bir değer biçme boyutu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bunu yalanlamak mümkün değildir.

Feminist edebiyat eleştirisi, meseleye iki ayrı yönden bakar. Bunlardan biri edebî eserlerde kadına nasıl yer verildiği üzerinedir. Diğeri ise kadının edebiyat alanında nasıl aktif olduğu, yazarken yüzyıllar boyunca kendisine biçilen özelliklere karşı nasıl hissettiği ve bunun eserlerine nasıl yansıdığı üzerinedir. Bu çalışmanın konusu açısından birincisi oldukça önemlidir. Toplumsal algıda kadının konumu uzunca bir zamandır ev ve evin yakın çevresi olarak yer etmiştir. Bunun yansımaları olarak evdeki kadın iyi, dışarıda olmak ve kendisini dışarıda var etmek isteyen, kendisine biçilen özellikleri reddeden kadın tipi kötü olarak yorumlanmıştır. Sandra M. Gilbert ve Suzan Gubar bu meseleyi iki uç kadın tipi olarak ele almış ve birinci tipi "evdeki melek", ikinci tipi ise "canavar" olarak adlandırmışlardır. Moran ise bu karşıt tipleri "kurban" ve "ölümcül kadın" olarak tanımlar (2002: 252-253). Buradan anlaşılmaktadır ki, eğer bir kadın, ev ve ev çevresinde itaatkâr ve toplum normlarına uygun şekilde yaşıyor ise o kadın ideal kadın tipi olarak görülür. Bunun dışına çıkan kadına ise olumsuz bir bakış yöneltilir. O kadın, kendisi için yaşayan bencil ve uyumsuz tip, hatta canavardır. Bu kadın tipi eril bakış açısı için bir tehdittir. Öyle ki, bu kadın tipine yönelik olumsuz bakış açısı Dede Korkut Kitabı'nda da görülmektedir. Kitabın başında Dede

Korkut'un anlattığı kadınlardan yalnızca biri ideal tiptir. Bu kadın, evini güzel çekip çeviren, eşi yokken bile misafir geldiğinde onu hoş tutan, bir bakıma eşinin yüzünü kara çıkarmayan kadındır. Diğer üç kadın tipi olumsuzdur. Bunlardan biri sürekli şikâyet eden, şükretmeyen, diğeri sürekli gezen, bir diğeri de misafirin yanında eşini küçük duruma düşüren kadındır (Özçelik, 2005: 336-340).

Feminist eleştiri, folklorik ürünlerde kadına yöneltilen eleştirileri ve ona verilmeye çalışılan şekilleri, erkek egemen toplum yapısının silahı olarak görür. Folklorik ürünlere yerleşen “erkeklerden daha aşağı ve zayıf olan kadın” portresi, böylece nesillerden nesillere aktarılmakta ve kadının dahi kendisini geri, aşağı, zayıf ve yetersiz görmesine neden olmaktadır. Ancak koyulan her kural, ince ince hesaplanan her plan bir gün bozulmaya mahkûmdur ve bu yalnızca günümüz edebiyatında değil, eril söylemin yoğun olarak işlediği halk anlatılarında bile zaman zaman görülür. Yukarıda isimleri zikredilen Hakas destanlarının kadın kahramanları bunun örnekleridir. Bunlar adeta kozasını yırtan ve erkeğin tekeline aldığı düzene başkaldıran kadınlardır.

Bu çalışmada feminist eleştiri ışığında bir Şor masalı** kahramanı ele alınacaktır. Şor masalları, erkek egemen kültürün ürünleridir ve merkezinde çoğunlukla erkek kahramanlar bulunur. Elbette kadınlar da sıklıkla masalarda görülür. Ama onlar genelde masalda kilit bir rol üstlenseler bile erkek kahramanın gölgesinde kalırlar. Şolban masalı ise bunların dışındadır. Bu masalda bir kadın kahraman, aklıyla ve becerisiyle tüm erkekleri ikincil konuma düşürür ve onlara karşı zafer elde eder.

Şolban masalı, Şor Türklerinden derlenmiş bir masaldır. Masal, D. A. Funk'un 2010 yılında yayımlanan *Şorskiy Geroičeskiy Epos* kitabında yer alan iki masal metninden biridir.*** Masalın başında biri zengin biri fakir iki kardeşten söz edilir. Fakir olanın adı Arıçak'tır ve onun Şolban adında bir kızı vardır. Şolban'ın anlamı Çoban Yıldızı'dır. Masalda olaylar kadın kahramanın ismiyle orantılı bir şekilde, tıpkı bir yıldız gibi parlamasına yönelik gelişir. Şolban, amcası Maas'tan aldığı bir buzağıdan bir süre sonra kocaman bir sürü elde eder. Masalın bu kısmında baba kız bir dönüşüm yaşayarak fakirken zengin olurlar. Üstelik bu zenginliği sadece bir buzağıdan elde ederler. Çok kısa bir sürede, üstelik şaşırtıcı bir şekilde fakirin zengine dönüşümü masalda dengenin bozulmasına sebep olur. Çünkü yalnızca kendilerinin zengin olmasını arzulayan insanlar için bu durum dengenin bozulması demektir ve hemen duruma müdahale etme ihtiyacı hissederler. Amca Maas, sürüden hak talep edince bir anlaşmazlık meydana gelir. Anlaşmazlığın çözümü için Han'a başvurulduğunda an sorunu bilmece sorarak çözmeye karar verir. Şolban, babasına bilmeceyi

** Şor Türkleri, Güney Sibiry'a yaşayan Türk boylarından biridir. Bu topluluk Güney Sibiry'nın Kemerova bölgesinde yaşar. Günümüzde Şor Türkleri aynı bölgede Ruslarla iç içe geçmiş bir halde yaşamaktadırlar. Şor Türkçesi yok olmak üzere olan Türk dili olarak kabul edilir. Bugün Şorların folklorik ürünlerine 20. yüzyılda yapılan derleme çalışmalara sayesinde erişilebilmektedir. Şor Türklerinin folklorik ürünlerini ve dilini incelemek, Şor toplumunun bugün içinde bulunduğu siyasi durum nedeniyle son derece önemlidir.

*** Bu masal metni ve başka kitaplardan alınan diğer Şor masalları Prof. Dr. Aynur Koçak ve Prof. Dr. Mehmet Aça'nın danışmanlığında hazırlanmakta olan Şor Masalları (İnceleme-Metin) isimli doktora tezinde yer almaktadır.

çözmesinde yardımcı olur. Han, bunu öğrenince Şolban'ın sırrını öğrenmek ister ve ona yerine getirilmesi imkânsız bir görev verir. Şolban, imkânsız görev karşısında verdiği akıllıca cevaplarla Han'ı kendisine hayran bırakır. Sonunda Han, Şolban'ın olağanüstü niteliklere sahip bir kadın olduğuna kanaat eder ve onu aptal oğluyla evlendirir.

Masalın kurgusundan yola çıkarak bir isim sembolizasyonundan söz edilebilir. Kadın kahraman, güzellik ve parlaklığın simgesi olan Çoban Yıldızı'yla simgelenmiştir.**** Şolban, masalın sonunda isminin hakkını vererek yıldızlaşır, kahramanlaşır ve saygınlık elde eder. Şolban'ın hiçbir erkek hâkimiyeti altında olmadan edindiği bu saygınlık ve kahramanlık dolayısıyla, masal, kadın ve kadına bakış yönünden incelenmeye uygun görülmüştür. Çalışmanın ilerleyen bölümünde Şolban masalında yer alan olaylar, feminist edebiyat eleştirisi ışığında yorumlanacaktır.

Masalın Yorumlanması

Şolban masalının en dikkat çekici noktası ana kahramanın bir kadın olmasıdır. Masallarda ve destanlarda kadınların arka planda durmaları alışıldık bir tablodur. Kadınların ön planda oldukları masallarda bile her zaman erkek egemenliği göze çarpar ve kadın kahramanın kahramanlaşması bir erkek sayesinde olur. Bunun aksı, sıra dışı kabul edilir. Gündelik yaşamda olduğu gibi masal dünyasında da kadından beklenen "evdeki melek" olması, yalnızca ondan bekleneni yapmasıdır. Bunun dışında kadınlar hakkındaki genel yargılar da onların fazla akıllı olmadıkları, olaylara çözüm odaklı yaklaşmadıkları yönündedir. Aslında bu yargılarla ataerkil toplum, kadını ötekileştirmesini meşru hale getirir. Buna göre kadın, belirli sınırlar içerisinde yerleştirilmiştir ve orada kalmalıdır. Çünkü kadınlar, erkeğin sahip olduğu yeterliliklere sahip değildir. Şolban masalını feminist eleştiri ışığında incelemeye değer kılan en önemli etken, Şolban'ın ataerkil düzenin çıkarlarına uygun olarak şekillendirdiği "kadın" rolünü yeniden inşa etmesi ve bir nevi kozasını yırtan bir kadın kahraman olmasıdır.

Şolban, bu masalda iki yönlü olarak karşımıza çıkar. Birinde merkezi kahraman olmasına rağmen yine de eril söylemden etkilendiği görülür. Diğerinde ise toplum yaşamında kadına biçilen rolün anlatılara yansıdığı şeklin dışına çıkar. Yani akılla ve becerileriyle erkekleri alt eden bir kadın profili çizer. Masalın sonunda üstün bir mertebeye ulaşarak kadının geri planda olmasına alışkın dinleyiciyi şaşırtır. Bunlara tek tek bakmak resmin daha net görülmesini sağlayacaktır.

**** Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*'nin ikinci cildinde Zühre yıldızından söz eder. Bu yıldızın diğer anlamı Çoban Yıldızı, Batı'daki karşılığı ile Venüs'tür. Çoban yıldızı Türk boyları arasında önemli bir yere sahiptir. O, güzellik sembolü olarak görülür. Sibirya kavimlerinin inanışlarında ise atların koruyucusudur. (2010:213-214)

Kadının Söz Hakkı

Masal ilk olarak birbirine zıtlık teşkil eden iki kardeşin etrafında başlar ama masal ilerledikçe kardeşlerden birinin erdemli ve kudret sahibi kız çocuğu merkeze alınır. Masalda Şolban'ın zaman zaman perdenin arkasında gösterilmesine rağmen söz hakkına sahip olduğu görülür. Öyle ki, masalın başlangıcında ortaya konan bir problem vardır. Bu problem fakirliktir. Genellikle anlatılarda fakirlik ve düşman gibi problemlerin çözümünde erkek aktif rol alır. Burada ise geçimlerini sağlamak için buzağı istemeye Maas'a giden babası değil, Şolban'ın kendisidir. Bu noktada masal ve destanlarda alışkın olunduğu gibi, erkek çocuğun babasının görevini devralması temasının yerine, kız çocuğun babasının yerine geçmesi teması işlenmiştir.

Babanın yerini alma hakkının verdiği güç ile Şolban'ın söz hakkına sahip olduğu ve geçimin sağlanması için gerekenlerin elde edilmesinde Şolban'ın aktif rol oynadığı dikkat çeker. Böylece ailenin geçimi Şolban'ın etkinliğine bağlı hale gelir. Bir süre sonra amcadan alınan bir buzağıdan bir sürü elde ederler. Amca Maas karşı tarafın elde ettiği zenginliği kıskanarak sürüden pay ister. Ancak Şolban akıllı bir kızdır ve amcasına akıllıca cevap verir:

Amca, senden bir buzağı aldım. Şimdi sen de kulübemizde yatan bir buzağıyı alabilirsin.

Bir türlü anlaşmaya varılamayınca taraflar Han'a gitmeye karar verirler. Şolban'ın zenginleşme konusunda başarı elde etmesine, amcasına gereken cevabı verebilecek, ona başkaldırıp hakkını savunabilecek yeterlilikte olmasına rağmen, anlaşmazlığın çözülmesi için Han'a gidilirken Şolban'a söz hakkı tanınmaz. Çünkü hanlık, eril bir mertebedir ve onun karşısına çıkma hakkına erkekler sahiptir. Bu noktada Şolban'ın etkinliğine yalnızca belirli sınırlar içerisinde müsaade edildiği, hanlık makamına çıkişta erkeklerin ön plana geçtiği söylenebilir.

Perdenin Ardındaki Dişil Zekâ

Anlatılarda genelde kadın ve erkek arasındaki mücadele değil, erkek erkeğe mücadele konu edilir. Bu nedenle, Maas'a başkaldıran Şolban olmasına rağmen, anlaşmazlığı çözmek için Maas'la birlikte Han'a giden Arıçak'tır. Han, iki taraf arasındaki anlaşmazlığı bir bilmece ile ortadan kaldırmayı dener. Bu noktada masalda erkek erkeğe mücadeleyi bir ileri aşamaya taşımak zorunluluğu doğar. Maas ve Arıçak, kendilerini bilmeceyi bilecek yeterlilikte görmedikleri için biri eşine biri kızına başvurur. Burada eril aklın aşağılandığı görülür. Maas ve Arıçak bilmeceyi bilemeyecek kadar akılsızdırlar. Dolaylı yoldan bir kadın-erkek karşılaştırması yapıldığı söylenebilir. Maas ve Arıçak'a karşılık kadınlar bilmeceyi bilecek zekâyâ sahiptirler. Birinci karşılaştırmadan sonra iki kadın arasında, yani Maas'ın karısı ve Şolban arasında bir karşılaştırma yapılır ve bu karşılaştırmının galibi elbette Şolban'dır. Şolban, Han'ın oldukça derin ve geniş düşünmeyi gerektiren bilmececelerini akıl yoluyla çözmeyi başarır. Şolban'ın aklının yüceltilmesiyle erkek aklının itibarsızlaştırıldığı düşünülebilir.

Güç Karşısında Zafer

Han, Arıçak'ın bütün bilmeceleri bilmesi karşısında hayrete düşer ve onun yardım alıp almadığını merak ederek Arıçak'a gerçeği sorar. Arıçak, kendisine yardım edenin kızını Şolban olduğunu şu şekilde itiraf eder:

Ben tahmin edebilmek için çok aptalım! Benim kızım Şolban var. O bana yardım etti.

Bilmeceleri bilen Şolban olduğunu öğrenmek Han'ı şaşırtır. Bir kadın nasıl olur da bu kadar zor bilmeceleri bilebilir? Han'ın bakış açısına göre bir kadının bu kadar akıllı olmasının imkânı yoktur. Bu yüzden Arıçak'a yardım edenin Şolban olduğuna inanamaz. Bunu kesinleştirmek için Şolban'ı sınamaya karar verir. Çünkü Han'dan akıllı, Han'dan yüce birinin olması mümkün değildir. Han'ın bilmecelerinin zorluğuna rağmen Şolban bunları bilmiştir. Han, bu nedenle Şolban'ı bir tehlike olarak gördüğü için ona imkânsız bir görev verir. Bu görev sivrisinek derisinden manto dikmektir. Bu, bir bakıma han ve Şolban, dolaylı yoldan erkek ve kadın karşılaştırmasıdır. Şolban, Han'a kumdan iplik yapmasını, ancak o zaman mantoyu dikeceği haberini gönderir. Han, içten içe kızır ve ertesi gün ot toplamakta olan Şolban'a gelir. Ne yaptığını sorunca, Şolban yine aklını kullanır ve Han'ın aklını karıştıracak, onu şaşkına çevirecek bir cevap verir:

Ne yapayım han? Babam yakın zamanda bir çocuk doğurdu. Bu otları yeni doğan o çocuk için topladım.

Şolban yine pratik zekâsını kullanarak yaptığı açıklamalarda Han'ı şaşırtmayı başarmıştır. Bu sefer Şolban'ınki bir zaferden ziyade, bir meydan okumadır. Çünkü han, Şolban'dan gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir şey istemiştir. Şolban'ın bunu gerçekleştirmesinden ziyade, Han'ın isteğinin saçmalığını anlatabilmesi gerekmektedir. Masalın bu kısmı bir bakıma masalarda sihir temasına bir karşı çıkıştır. Masalarda sihre başvurmak, özellikle kadın karakterlerin çok sık uyguladıkları bir yöntemdir. Ama bu masal tamamen başka, yeni bir şeye odaklanır. Bu odak noktası kadın aklı ve onun üstünlüğüdür. Şolban'ın akli masalda her şeyin üzerine koyulur. Son karşılaşmada Şolban, Han'a söylediği sözlerle onu bir kez daha yenilgiye uğratmış olur. Böylece üçüncü defa tabii tutulduğu karşılaştırmada öne çıkmayı başarır. Şolban'ın zaferleri kadın-erkek arasındaki ayrıma, kadına yöneltilen bakış açısına bir protestodur.

Çekip Çeviren Akıllı Eş

Han'ın Şolban'a karşı son hamlesi onu oğluyla evlendirmektir. Çünkü oğlu çok aptaldır. Han, oğlunu ancak onu çekip çevirebilecek, ona akıl verecek biriyle evlendirmelidir. Bu seçenek elbette akıllı ve pratik Şolban'dır. Destan ve masalarda erkek kahramanlar evlenecekleri eşi seçerken çoğunlukla ya buna kendileri ya da kendinden önce babaları, belki de yüce bir güç karar verir. Karar merci kesinlikle evlenecek kadının kendisi değildir. Erkek kahraman bu kadın için mücadele ederken bile kadın

hiç sahnede görülmez. Hatta ona evlilikle ilgili fikri dahi sorulmaz. Nitekim kadın da bundan şikâyetçi değildir. Çünkü ataerkil düzen kadının bu konuda fikir belirtmesini gereksiz bulur ve bunu yaşamın her alanında böyle görmek ister. Bu bağlamda Şolban'ın yine eril söylemin sınırlarını çizdiği bir çerçeveye sokularak “evinin hanımı” konumuna getirildiği dikkat çeker. Fakat bu sefer bir fark vardır; Şolban, bu evlilikte kararları veren, hâkimiyeti elinde bulunduran, eşine yön veren, ona akıl veren kişidir.

Zekâ mı? Güzellik mi?

Masalda dikkat çeken bir diğer husus ise masal ve destanlarda sıkça karşılaşılan kadının güzelliğinin övülmesi temiyile burada karşılaşılmamasıdır. Ataerkil söylemin inşa ettiği sözlü kültürde, kadının güzel olması beklentisi bulunur. Özellikle de anlatılarda kadınların ay ve güneş kadar güzel oldukları tasvir edilir. Bu güzellik çerçevesinin dışında kalan kadınlar cin, canavar ya da yeraltı dünyasının kötücül varlıklarıdır. Eğer bir kadın kötücül bir varlık değilse ve hatta kahramanın evliliğine layık görülüyorsa o kadın mutlaka olağanüstü, göz kamaştırıcı güzellikte olmalıdır.

Güzellik mitinin yansımaları Şolban masalında görülmez. Şolban'ın güzelliğinden masalın başından itibaren hiç söz edilmez. Böylece masalda kadınlığa dair birçok kalıplaşmış yargıya başkaldırıldığı gibi güzellik beklentisinin de önüne geçilmiştir. Çünkü güzellik göreceli olduğu gibi maddi bir kıstastır. Bunun yerine Şolban, zekâsı ve pratikliği ile parlatılır. Bir başka ifadeyle Şolban, ismiyle müsemma bir şekilde bir yıldız gibi parlar, ancak bu parlaklık Şolban'ın masalsı fiziksel özelliklerinden ileri gelmez. Şolban, parlaklığını masal içerisindeki etkinliğinden, aklından ve erkeklere karşı elde ettiği zaferden alır.

Sonuç

Şolban masalının en önemli özelliği, bir yandan içinde yaşadığı toplumu inkâr etmeden onun özelliklerini taşıyor olması, diğer yandan içinde bulunduğu ataerkil düzene bir başkaldırı niteliği taşımasıdır. Masalarda zaman zaman kadın kahramanların başrolde karşımıza çıktıkları görülür. Ama bu genellikle erkek hâkimiyetinde gerçekleşir. Masal da kadın bir güç elde ediyorsa arkasında bir erkek gücü vardır.

Masalın kahramanı Şolban, masal boyunca elde ettiği her bir zaferle birlikte zirveye bir adım daha yaklaşır ve tıpkı gerçek bir yıldız gibi parlar. Şolban'ın parlaklığı, alışlagelmiş kadınsı özelliklerden muaftır. O güzelliğiyle ve ev içerisindeki el becerileriyle değil, her şeyden önce aklıyla parlar. Masalın başında fakir bir adamın kızı olan Şolban, kendi iradesiyle ve özgüveniyle amcasından bir buzağı ister. Bu buzağıdan elde ettiği sürü başına bela olur. Çünkü bir kadının bu kadar işin üstesinden gelmesi beklenen bir şey değildir. Bu bir problemdir ve çözüm için Han'a başvurulduğunda Şolban yine tüm “yeterli” özellikleri ile ön plana çıkmayı ve hakkını almayı başarır. Sonunda masalların

geleneksel yapısına uygun şekilde bir evlilik gerçekleşse de bu evlilik Şolban'ın ısıltısına bir gölge düşürmez ve Şolban'ı geri plana itmez. Şolban bu evlilikte hâkimiyeti elinde bulunduran kişidir.

Masalın başından sonuna bakıldığında bir bakıma Şolban'ın kapalı mekândaki varlığını geniş bir çevreye yaydığı, kozasından çıktığı ve kahramanlaştığı söylenebilir. Masalda Şolban'ın her zaman büyük düşünmesi ve bilgeliği ön plandadır. Dolayısıyla bu masalda olağanüstülüklerden ziyade kadın aklı her şeye galebe çalar. Böylece Şolban, bir kadın kahraman olarak erkek egemen dünyaya başlı başına bir protesto olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

- Can, Ş. (1994). *Klasik Yunan mitolojisi*. İnkılap.
- Donovan, J. (2014). *Feminist teori* (A. Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan, Çev.) İletişim.
- Funk, D.A. (2010). *Şorskiy geroičeskiy epos*. Kemerova.
- Humm, M. (2002). *Feminist edebiyat eleştirisi*. Say.
- Koçak, A. (2016). *Mitlerle varoluş yolculuğu*. Alfa.
- Koçak, A ve Çolak S. (2018). “Varoluş, mücadele, son’ eksenlerinde üç kadın kahraman: ak çibek, altın arığ, ay huucın”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. 22, 1-12.
- Moran, B. (2002). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*. İletişim.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi II*. TTK.
- Ölçer Özünel, E. (2017). *Masal mekânında kadın olmak*. Geleneksel.
- Özçelik, S. (2005). *Dede korkut araştırmalar, notlar/ dizin/ metin*, Gazi.
- Reed, E. (1995). *Kadının evrimi II*. (Ş. Yeğin, Çev.) Payel.

Şolban Masalı****

“Uzun zaman önce iki erkek kardeş varmış. Büyük olan çok zenginmiş. Çok fazla sığırı ve çok fazla ekmek ile tuzu varmış. Onun adı Maas'mış. Küçük kardeş ise çok fakirmiş. Ne hayvanları ne de ekmek ve tuzu varmış. O zenginler için çalışmış. Adı da Arıçak'mış. Arıçak'ın Şolban adında bir de kızı varmış. Kızın ne ayakkabısı ne de kıyafetleri varmış.

Bir gün Şolban zengin amcası Maas'a gitmiş. Onun evine gitmiş. Hizmetkârlar eve bir dana getirip yatırmışlar. Şolban Maas'a selam verip “Amca, ne ekmeğimiz ne de sığırımız var. Sadece zenginler için çalışıyoruz. İhtiyacımız var, bize yardım edin. Pek çok sığırımız ve ekmeğiniz var. Bize biraz sığır verin.”

Maas bunu duyunca şöyle demiş: “Siz tembelsiniz. Ne kadar verirsem vereyim, iyi olmayacak. Senin baban bir serseri, yani yapacak bir şeyin yok. Almak istersen bu buzağıyı al.”

**** Funk, D.A. (2010). *Şorskiy geroičeskiy epos*. Kemerova, s. 248-252.

Şolban bunu duyunca mutlu bir şekilde buzağıyı alıp evine koşmuş. Zavallı Arıçak buzağıyı görünce çok sevinmiş. Bu buzağıyı beslemeye başlamışlar. Buzağı büyümüş ve çok iyi bir inek olmuş. Bu inek doğurmaya başlamış ve ondan çok sayıda sığır doğmuş. Artık Arıçak'ın Maas'tan daha çok sığırı varmış.

Zengin Maas kıskanmış ve kardeşinden nefret etmeye başlamış. Bir gün Maas Arıçak'a gitmiş ve "Bana sığırlarımı ver. Şimdi işçimi göndereceğim ve o bana sığırlarımı getirecek."

Şolban cevap vermiş: "Amca, senden bir buzağı aldım. Şimdi sen de kulübemizde yatan bir buzağıyı alabilirsin."

Zengin Maas daha çok kızmış ve bağırarak: "Siz benim buzağımdan daha çok sığır sahibi olmuşsunuz. Eğer ben onu vermeseydim, o zaman hiçbir şey sahibi olamazdınız!"

Şolban sessizce şöyle demiş: "Amca, buzağıyı senden aldım, bu sığırları ise buzağıdan aldım, besliyorum. Eğer buzağınız için üzülüyorsanız, o zaman kulübemizdeki bu buzağıyı alın."

Maas bunu duyunca bağırarak başlamış: "Sığırlarımı vermezseniz ben de Han'a gideceğim ve o, size bütün sığırlarımı vermenizi emredecek!"

İki erkek kardeş birlikte Han'a gitmişler. Han'a gelince Maas: "Bu benim buzağımdan birçok sığır yetiştirmiş. Şimdi benden daha çok sığırı var. Sığırları bana vermiyor. Ona sığırlarımı bana vermesini söyle." demiş.

Arıçak kendisini savunarak şöyle demiş: "Ondan bir buzağı aldım. Şimdi onun da benden bir buzağı almasına izin verin."

Han bunu duyunca çok sinirlenmiş ve ayaklarını vurarak bağırarak: "Beni böyle önemsiz işler için rahatsız ediyorsunuz. İkinizi de cezalandıracağım!"

"Bilmeceyi bilemezseniz ikinizin de kafasını keseceğim. Bu gece düşünün, yarın cevap vermeye geleceksiniz. Bilmece şöyle: Dünyadaki en şişman şey hangisidir?"

Kardeşler bunu dinleyip evlerine gitmişler.

Maas evine dönünce karısına şöyle demiş: "Dünyadaki en şişman şey nedir? Han bize bu bilmeceyi sordu. Eğer çözemezsek başımızı kesecek."

Maas'ın karısı gülmüş: "Siz iki kardeş ne aptalsınız! Alacalı domuzumuzdan daha şişman bir şey olamayacağını bile biliyorsunuz!"

Maas mutlu bir şekilde bağırarak: "Doğru! Gerçek şu ki karım, dünyada alacalı domuzumuzdan daha şişman bir şey yok."

Arıçak konuşmuş: "Han bize bilmece sordu. Eğer çözemezsek yarın başımızı kesecek. Bilmece şöyle: Dünyadaki en şişman şey nedir?"

Şolban bunu duyunca "Yarın git ve Han'a dünyamızdan daha şişman bir şey olmadığını söyle." demiş.

Sabah iki erkek kardeş Han'a gelmiş. Zengin Maas önden, zavallı fakir Arıçak arkasından girmiş. Han, "Peki çözebildiniz mi?" diye sormuş.

Maas, Han'a yaklaşmış "Evet Han'ımız. Dünyada domuzumuzdan daha şişman bir şey yok."

Han bunu duyunca ayaklarını vurarak bağırarak: "Çık dışarı aptal!" demiş ve onu kovmuş.

Arıçak cevap vermiş: "Bence dünyamızdan daha şişman bir şey yok."

Bunu duyan han şöyle demiş: "Doğru tahmin ettin. Şimdi çözebilmen için bir başka bilmece! Dünyadaki en hızlı şey nedir? Diğer kardeş! Aynı zamanda seni de deneyelim."

İki kardeş evlerine dönmüşler.

Maas eve gelince karısında yeni bilmeceyi bahsetmiş. Karısı şu cevabı vermiş: "Kara atımızdan daha hızlı ne olabilir ki? Bunu da mı biliyorsun?"

Arıçak evine gelince kızına bilmeceyi söz etmiş: "Han bize başka bir bilmece sordu. Dünyadaki en hızlı şey nedir?"

Şolban ona cevap vermiş: "Dünyada güzel güneşten daha hızlı bir şey yok? Bunu Han'a söyle."

Sabah iki erkek kardeş yine Han'a gitmişler. Zengin Maas önden gitmiş, zavallı, fakir Arıçak onun arkasından gitmiş. Maas şöyle demiş: "Dünyada kara atımızdan daha hızlı hiçbir şey yok hanım."

Han bunu duyunca daha çok kızıp bağırarak: "Defol aptal!"

Arıçak "Dünyada güzel güneşimizden daha hızlı bir şey yok." demiş.

Han şöyle demiş: "Arıçak, sen doğru tahmin ettin. O zaman şimdi söyle! Kendin mi tahmin ettin yoksa biri evde sana yardım mı etti?"

Arıçak cevap vermiş: "Ben tahmin edebilmek için çok aptalım! Benim kızım Şolban var. O bana yardım etti."

O zaman Han şöyle demiş: "Eğer kızın çok zekiye, o zaman bana sivrisinek derisinden kürk manto dikmesine izin verin. Eğer dikemezse yarın kafasını keseceğim."

Arıçak üzgün bir şekilde eve gelerek kızına her şeyi anlatmış. Şolban babasına şöyle demiş: "Eğer han bana kumdan iplik yaparsa, ben de sivrisinek derisinden bir kürk manto dikerim."

Sabah Arıçak Han'a gitmiş ve şöyle demiş: "Han baba, eğer sen kumdan iplik yaparsan, o zaman bir kürk manto dikebilir."

O zaman han yeni bir görev vermiş: "Seni uyutsun. Bunu yapmazsa yarın geleceğim ve onun kafasını keseceğim."

Arıçak tüm bunları evde kızı Şolban'a anlatmış. Şolban her şeyi dikkatlice dinledikten sonra evden çıkmış ve ot toplamaya başlamış.

Ertesi gün han kılıcıyla birlikte onlara gelmiş. Han Şolban'a yaklaşmış ve şöyle demiş: “Merhaba kızım. Ne yapıyorsun, neden ot topluyorsun?”

“Ne yapalım han? Babam yakın zamanda bir çocuk doğurdu. Bu otları yeni doğan o çocuk için topladım.” Diye cevap vermiş Şolban.

Han şaşkınlıkla sormuş: “Kızım! Erkekler doğurur mu?”

Şolban cevap vermiş: “Nasıl yani han baba? Eğer erkekler doğurmazsa bir boğa nasıl dünyaya gelir?”

Han utanmış ve evine dönmüş. Han evine geldiğinde şöyle düşünmeye başlamış: “Oğlum salak bir insandır. Onu Şolban'la evlendirmeliyim. Şolban onu yönlendirir.”

Han Şolban'a dünür olmuş ve oğlunu bilge Şolban'la evlendirmiş. Güzel bir toy düzenlenmiş, güzel bir ziyafet verilmiş.

Toydan sonra baba ve oğul birlikte ava gitmek için uzun bir yolculuğa çıkmışlar. Eve tekrar dönmek istediklerinde yol çok uzun görünmüş. Han oğluna “Yolumuz çok uzun. Onu kısalt oğlum!” demiş.

Oğlan atından atlayıp yolu kısaltmak için çekmeye başlamış ama yol kısalmamış.

Sonunda eve varmışlar. Oğlan eşi Şolban ile karşılaşınca onunla konuşmaya başlamış. Karısıyla konuşurken “Babam bu yaşına kadar geldi ama ne kadar da aptal! Hayatını nasıl yaşadı bilmiyorum. Bana yolu kısaltmamı söyledi. Yol boyunca yolu çektim, çektim ama kısalmadı.”

Bunu duyunca Şolban ona şöyle demiş: “Aptal olan baban değil, sensin! Sana yolu kısaltmanı söyledi, yani onunla konuşmanı söyledi. Çünkü uzun bir yolu ancak konuşarak kısaltabilirsin. Eğer o bunu söylerse onunla neşeli bir sohbeta girmen gerekir. Sadece bu şekilde uzun yolu kısaltabilirsin!”

Az yaşamışlar, çok yaşamışlar. Yine Han ve oğul av için uzun bir yolculuğa çıkmışlar. Sonra tekrar eve dönmeye başlamışlar. Baba oğluna tekrar yolu kısaltmasını söylemiş. Oğlan çok konuşmaya başlamış, çok gülmüş ve hoş bir sohbetle eve ulaşmışlar. Han “Aptal oğlum. İyi ki akıllı karısını almışım.” diye düşünmüş.

Han bunların hepsiyle çok mutluymuş. Hepsi birlikte yaşamaya, birlikte yemeye başlamışlar.”